

Гайдай М. А.,
здобувач вищої освіти
факультету забезпечення державної безпеки
Київського інституту Національної гвардії України
(м. Київ, Україна)

Науковий керівник:
Ковальова Т. І.,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри державної безпеки
факультету забезпечення державної безпеки
Київський інститут Національної гвардії України
(м. Київ, Україна)

МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Визначення ролі міжнародного гуманітарного права як інструменту захисту цивільного населення в умовах збройного конфлікту потребує окреслення його сутнісного призначення як галузі міжнародного права. Міжнародне гуманітарне право є галуззю міжнародного права, що ґрунтується на нормах і принципах, необхідних для обмеження застосування насильства у процесі ведення війни. Досягти цієї мети можливо шляхом реалізації вимог міжнародного права, серед яких варто виокремити такі як зобов'язання сторін конфлікту розрізняти комбатантів та цивільних осіб і, як наслідок, утримуватися від нападу на цивільних осіб, заборона застосування тих видів зброї, які завдають особливо важких страждань або не дозволяють розрізняти комбатантів і цивільних осіб, тощо.

В умовах сьогодення міжнародне гуманітарне право є одним із найбільш ефективних інструментів, що використовуються міжнародною спільнотою з метою забезпечення безпеки людей та дотримання їх права на життя, здоров'я та особисту гідність. Шляхом реалізації його норм, сторони прагнуть зберегти фундаментальний принцип гуманності, пом'якшити наслідки війни та не допустити невиправданого зростання кількості жертв, перш за все, серед цивільного населення [1].

Міжнародне гуманітарне право накладає на учасників збройного конфлікту та інші сторони зобов'язання дотримуватися законів війни, що виражається в обмеженнях на використання окремих видів зброї та методів ведення війни. Його основними джерелами є Женевські конвенції 1949 року, зокрема Конвенція про захист цивільного населення під час війни, додаткові протоколи до конвенцій 1977 року, Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років та інші міжнародно-правові акти як, наприклад, Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних

ушкоджень або мають невибіркову дію, Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення (так звана Оттавська конвенція), Конвенція про хімічну зброю тощо.

Поняття “цивільне населення” є за своєю сутністю досить широким і, відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, включає усіх осіб, які не є членами будь-яких збройних формувань і не залучені до безпосередньої участі у бойових діях [2]. Однак з точки зору диференціації сфери впливу норм даної галузі права, доречно виокремити такі категорії цивільного населення як особи, що опинилися під владою сторони конфлікту або окупаційної держави, біженці, вимушено переміщені особи та діти.

Таким чином, захист цивільного населення в межах дії міжнародного гуманітарного права має декілька аспектів. Перший аспект стосується безпосередньо активної фази бойових дій, де громадяни повинні бути захищені від нападу та наслідків використання сили проти військових об’єктів та бойовиків противника. У цьому випадку застосовуються принципи розрізнення та пропорційності.

Принцип розрізнення найбільш повноцінно втілений в нормах Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. Статтею 48 Протоколу I визначено, що для забезпечення поваги й захисту цивільного населення та цивільних об’єктів сторони, що перебувають у конфлікті, повинні завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів, а також цивільні й воєнні об’єкти та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об’єктів [2].

Принцип пропорційності відображений у статті 51 Протоколу I щодо ведення бойових дій: внаслідок атаки цивільному населенню необхідно завдати щонайменшої шкоди, а коли її неможливо уникнути, шкода має бути пропорційна військовій перевазі [2].

Інший аспект дії міжнародного гуманітарного права втілюється у ситуаціях, коли цивільне населення потрапляє під контроль противника, в тому числі на території супротивної держави. В такому випадку застосовуються положення вже згаданої вище Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни. Ця конвенція має на меті захист осіб, які опиняються в конфлікті або окупації в будь-який час і в будь-яких обставинах, коли вони знаходяться під контролем сторони конфлікту або окупанта, незалежно від їхнього громадянства.

Відповідно до загальних вимог даного нормативно-правового акту, сторони конфлікту мають взаємний обов’язок захищати цивільне населення. Це означає, що вони повинні утримуватися від будівництва військових об’єктів на території населених пунктів, не використовувати мирних громадян як живі щити, а також уникати будь-якої дії, яка може загрожувати безпеці цивільного населення [1].

Ще одним аспектом дії міжнародного гуманітарного права як інструменту захисту цивільного населення є захист прав біженців та вимушено переміщених осіб, які є одними з найбільш вразливих категорій осіб, що часто зіштовхуються з проблемою порушення прав людини. Конвенція Організації Об’єднаних Націй

про статус біженців 1951 року захищає права людей, які вимушено втікають від війни або переслідування, визначає перелік прав таких осіб, серед яких зокрема право на притулок та захист від насильства [3]. Женевські конвенції також передбачають гуманітарний захист для переміщених осіб, забезпечення їх основними потребами та неприпустимість насильницької репатріації.

Вимушено переміщені особи, як і інші групи населення, користуються правами людини, основи яких закладено у міжнародних документах з прав людини. Окрім того, щодо них застосовуються певні декларації про різні форми захисту в рамках міжнародного гуманітарного права.

Попри те, що внутрішньо переміщені особи мають такий самий правовий статус, як і їхні співгромадяни, на практиці це лише ускладнює процес надання допомоги таким особам. Оскільки такі особи не перетнули кордон, у них немає гарантованого джерела захисту та допомоги, як у тих, хто отримав статус біженця. Таким чином, можна констатувати наявність прогалини в системі механізмів міжнародно-правового захисту, адже щодо вимушено переміщених осіб не існує універсального інструменту захисту, еквівалентного Конвенції про статус біженців 1951 року [4, с. 316-317].

Керівні принципи ООН щодо внутрішнього переміщення містять низку вимог щодо конкретних аспектів переміщення. Норми, що містяться в Керівних принципах, є невід'ємною частиною міжнародного гуманітарного права і ними чітко визначено, що держави зобов'язані надати переміщеним особам повернення, переселення та реінтеграцію, переміщені особи повинні брати участь у плануванні та управлінні заходами, які їх стосуються, а саме переміщення повинно здійснюватися у такий спосіб, щоб не порушувати права осіб, які переміщуються, на життя, повагу до людської гідності, свободу та безпеку [5].

Особливої уваги у питанні захисту жертв збройних конфліктів потребує найменш захищена категорія населення – діти. Відповідно до норм Конвенції про права дитини 1989 року, дітьми визнаються усі особи, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Норми цієї ж Конвенції передбачають забезпечення особливого захисту дітей від насильства та жорстокого поводження а також забороняють використання дітей у збройних конфліктах. Відповідно до її приписів, дітям має безперешкодно надаватися доступ до освіти, гуманітарної допомоги та захист від вербування до збройних формувань [6].

У міжнародному гуманітарному праві містяться положення про види відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права, а також за вчинення яких злочинів, така відповідальність може настати. В міжнародному гуманітарному праві виокремлено два види відповідальності за порушення норм міжнародного гуманітарного права – особиста та колективна.

Особиста відповідальність передбачає настання відповідальності для особи, яка в момент вчинення певного злочину, мала у руках державну владу або була її державним представником, а колективна – для керівників політичних партій, очільники міністерств, головнокомандуючі військ країн агресорів, або певні міжнародні організації. Також одним із засобів впливу на країну-агресора є

впровадження економічних, політичних, військових санкцій. Однак їх застосування може бути обмежене через економічний чи політичний інтерес країн, не залучених безпосередньо до конфлікту [7, с. 207].

Попри досить вичерпний перелік інструментів захисту цивільного населення, закріплений нормами міжнародного гуманітарного права, в умовах сучасної збройної агресії російської федерації проти України гостро постало питання неефективності механізму їх втілення. З початком повномасштабного вторгнення у 2022 році вітчизняними та іноземними фахівцями було зафіксовано порушення росією більшості приписів міжнародного гуманітарного права.

Це виявилось у застосуванні заборонених видів озброєння, у систематичних обстрілах цивільної та критичної інфраструктури, у використанні так званих “зелених коридорів” у якості живого щита, у примусовій депортації та репатріації дітей, що мешкали на тимчасово окупованих росією територіях, а також у численних зафіксованих фактах катування та наруги, скоєних відносно цивільних та військових українців [8].

У зв’язку з цим норми міжнародного гуманітарного права небезпідставно критикуються за їхню декларативність та слабкість механізмів їх реалізації. Міжнародні інституції не завжди здатні ефективно реагувати на порушення міжнародного гуманітарного права через політичні та економічні інтереси держав. Таким чином, збройний напад росії на Україну став свого роду індикатором необхідності модернізації механізму притягнення до відповідальності винних, зокрема зміцнення ролі Міжнародного кримінального суду та інших органів міжнародної юрисдикції [9, с. 116].

Підсумовуючи варто наголосити, що захист цивільного населення в умовах збройних конфліктів є однією із ключових цілей міжнародного гуманітарного права. Втілення приписів таких міжнародних документів як Женевські та Гаазькі конвенції, а також похідних від них міжнародних угод, спрямоване на зниження негативних наслідків ведення бойових дій та на дотримання фундаментальних принципів гуманності та реалізацію основоположних прав та свобод людини.

Однак навіть за наявності розгалуженого механізму правового захисту цивільного населення в умовах війни, порушення прав людини під час збройного конфлікту залишається актуальною проблемою, що кидає виклик системі усього міжнародного права. Отже, попри те, що міжнародне гуманітарне право все ще залишається необхідним інструментом для забезпечення захисту цивільного населення під час війни, його ефективність переважно залежить від політичної волі та доброчесності держав, постійної міжнародної співпраці та втілення належного механізму контролю за дотриманням цих норм на практиці.

Список використаних джерел:

1. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція від 12.08.1949 № 95_154. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/95_154#Text (дата звернення: 17.01.2025).

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) :

Протокол від 08.06.1977 № 995_199. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 17.01.2025).

3. Конвенція про статус біженців : Конвенція від 28.07.1951 № 995_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text (дата звернення: 17.01.2025).

4. Жебровська К., Рябошапченко А. Внутрішньо переміщені особи: міжнародно-правовий аспект і сучасні міжнародні стандарти їх захисту. Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики : Колект. монографія. Одеса, 2023. С. 306-338.

5. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. <https://www.unhcr.org/ua>. URL: <https://www.unhcr.org/ua/media/un-guiding-principles-internal-displacement-ua-pdf> (дата звернення: 18.01.2025).

6. Конвенція про права дитини : Конвенція від 20.11.1989 № 995_021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 18.01.2025).

7. Цевух А. І., Якимчук М. Ю., Градиська Ю. В. Відповідальність за порушення норм гуманітарного права. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Т. 3, № 75. С. 204-209.

8. Омбудсман ознайомився з доповіддю Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні. <https://ombudsman.gov.ua/>. URL: https://ombudsman.gov.ua/news_details/ombudsman-oznajomivsvya-z-dopovidy-nezalezhnoyi-mizhnarodnoyi-komisiyi-oon-z-rozsliduvannya-porushen-v-ukrayini (дата звернення: 18.01.2025).

9. Шульга В. О. Порушення прав людини та міжнародне гуманітарне право. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2024. № 5 (58). С. 113-118.